

Mesnevî’de Geçen “Yol Kesici Dört Kuş”un Hikâyesi

The Story of the Four Blocking Birds in Mathnawi

Doç. Dr.

Sezai KÜÇÜK

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sakarya, Türkiye / Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya, Türkiye

<https://orcid.org/0000-0003-0126-2005>

skucuk@sakarya.edu.tr

ROR ID: <https://ror.org/04ttnw109>

Nurgül YÜCE

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri ABD Yüksek Lisans Öğrencisi / Sakarya University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences Master's Student

<https://orcid.org/0000-0003-4108-0839>

nurgul.yuce@ogr.sakarya.edu.tr

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

MAKALE BİLGİSİ / ARTICLE INFORMATION

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 22 Şubat 2023 / 22 February 2023

Kabul Tarihi / Date Accepted: 30 Mayıs 2023 / 30 May 2023

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran 2023 / 30 June 2023

Yayın Dönemi / Publication Period: Haziran/June

DOI: 10.46231/sufiyye.1255204

Etik Beyan

Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Sezai KÜÇÜK-Nurgül YÜCE).

Telif Hakkı&Lisans

Copyright&License:

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

İntihal

Plagiarism:

Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir / This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Yayıncı

Publisher:

Kalem Eğitim Kültür Akademi Derneği / Kalem Education Culture Academy Association

Atıf / Cite as

Sezai Küçük-Nurgül Yüce, “Mesnevî’de Geçen “Yol Kesici Dört Kuş”un Hikâyesi”, *Sufiyye* 14 (Haziran/June 2023), 203-236.

Öz

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî Mesnevî'nin beşinci cildinin hemen başında Bakara sûresinin 260. âyetinden ilham alarak yol kesici dört kuşun hikâyesini anlatır. Mevlânâ'ya göre bu hikâyede geçen kaz, tavus, kuzgun ve horozdan ibaret dört kuşun her biri, çok yeme, baş ve lider olma, gösteriş, tûl-i emel yani bitmek tükenmek bilmeyen arzu gibi kötü huyların sembolüdür. İnsan bu kötü huylardan riyâzet ve mücâhede prensiplerini uygulayarak, fakr ve fanâ yolunu seçerek kurtulabilir. Böylece riyâzet ve mücâhede sürecindeki gayretlerinin maksadına ulaşabilir, diğ-ger bir anlatımla insan-ı kâmil vasfına nail olabilir. Hz. Âdem kıssasına geçişler yapılarak konu kadim bir hakikate bağlanmış ve yeme hırsı, baş olma sevdası ve gösteriş tutkusu, tûl-i emel, şehvet düşkünlüğü gibi hastahkların insanlık tarihi kadar eski olduğu mesajı verilmiştir. Mevlânâ Bakara sûresinin 260. âyetini ruhların manen dirilmesi şeklinde yorumlamıştır. Bu çalışmada yol kesici dört kuş hikâyesindeki tahkiye ve temsil yolu ile anlatım ele alınacak ve hikâyede geçen metaforik dilin işaret ettiği tasavvufi yorumlar ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mevlânâ, Mesnevî, İnsan-ı kâmil, Fakr, Mücâhede, Riyâzet.

Abstract

Mawlana Rumi, inspired by the 260th verse of surah Baqarah, tells the story of the four birds, which block and cut off the path, at the beginning of the fifth volume of the Mathnawi. According to Mawlana, each of the four birds in this story, consisting of a goose, a peacock, a raven and a rooster, is a symbol of bad habits such as eating too much, being a head, vanity and long-reaching aim. Human can get rid of these bad habits by applying the principles of devotion (riyâza) and struggle with nafs (mucâhede) and choosing the ways of poverty (faqr) and disappearing (fanâ). Thus, human can achieve the purpose of his efforts in the process of devotion (riyâza) and struggle with nafs (mucâhede); in other word she can reach the quality of a perfect human being. During the narration of the story, the subject of the story of the four birds are connected to the ancient reality by making transitions to the tale of Adam. The message was conveyed that the spiritual diseases such as passion of eating too much, ambition of being a head, passion of vanity, tûl-e amal (unending desires), lustfulness are as old as the history of humanity. Mawlana interpreted 260th verse of surah Baqarah as the spiritual resurrection of the soul. In this study, narration through storification and representation will be tackled and sūfi interpretations indicated by the metaphorical narrations in the story will be revealed.

Keywords: Mawlana Rumi, Mathnawi, perfect human being, faqr (poverty), mucâhede (asceticism), riyâza (struggle).

Giriş

Tahkiye ve temsil yoluyla anlatım neredeyse insanlık tarihi kadar eskidir ve bu tür anlatımların tarih boyunca örneklerine rastlamak mümkündür. Bu yöntemin bir parçası olan hikâye unsuru, eğitim faaliyeti açısından önem arz etmektedir. İslâmiyet’le birlikte Kur’ân-ı Kerîm’deki kıssalar ve Hz. Peygamber’in hadisleri, dinin tâlim ve terbiyesinde kullanılmıştır.¹ Yine İslâm düşünce geleneği içinde İbn Sînâ (ö. 428/1037), İbn Tufeyl (ö. 581/1185), Hakîm Senâî (ö. 525/1131 [?]), Ferîdüddin Attâr (ö. 618/1221) ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) gibi âlim ve ârifler de bu anlatım yöntemini tercih ederek mesajlarını geniş kitlelere ulaştırmaya gayret etmişlerdir.²

Özellikle Hz. Mevlânâ’nın fikir ve düşüncelerini ortaya koymada tahkiye ve temsilin yani hikâye yoluyla anlatımın önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. O, birçok eserinde tasavvufî mevzûları anlatırken temsil kullanmakla birlikte konuyu hikâyeleştirerek nakletmiştir. *Mesnevî* isimli eserinde hikâye ile anlatım tekniğini diğer eserlerine göre daha fazla kullanmıştır.³ Bu eserde izahı zor olan metafizik ve soyut mevzular temsil ve hikâye yoluyla somutlaştırılmıştır. Diğer eserlerinde de dinî ve ahlâkî mevzuları, insan ve varlığa dair konuları hikâye ile anlatım tekniğiyle ortaya koymuştur. Bu türden izahların içine yerleştirdiği hikâyelerde nefisle mücadele yöntemlerini, nefsin terbiye usullerini ve ahlâkî gelişimi sağlayan yöntemleri de hikâyeler yoluyla anlatmıştır.⁴ Mevlânâ; “İş bilen, söz anlayan adama bu söz, hikâye değil. Hâlîmi anlatıyorum ben,

1 *Kur’ân-ı Kerîm Meâlî*, haz. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Yusuf 12/1-11, el-Kehf 18/9-26, el-Kasas 28/3-48, Hûd 11/25-110 vd. Tahkiye unsurunun hadislerdeki örneklerinden bazıları şunlardır: “İmtihan Edilen Abraş, Kel, Âmâ kıssası” Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, (Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2002), “Enbiyâ”, 51 (No. 3464); “Mağara Girişini Kapatana Kaya Kıssası” Buhârî, “Enbiyâ”, 53 (No. 3465); Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1995-2001), 2/116; “Borç Alan Kişinin Deniz Yoluyla Gönderdiği Odun Kıssası”, Buhârî, “Kefâle”, 1 (No. 2291); Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, 2/348, 349.

2 Hüseyin Yazıcı, “Hikâye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/479-485; Sâfi Arpağuş, *Mevlânâ ve İslâm* (İstanbul: Vefa yayınları, 2007), 216-238.

3 Hüseyin Güllüce, “Mesnevî’de Temsîlî Anlatım ve Hikâye ve Temsillerle Kurân Âyetlerinin Açıklanması”, *Erdem* 50 (2008), 132-136.

4 Kadir Özköse, “Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’nin Mesnevisi’nde Konuları Ele Alış Biçimi ve Üslubu” *IULulararası Mevlânâ Düşüncesinde Beşeri Münasebetler Sempozyumu*, ed. Hüsamettin Erdem vd. (Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2020) 59-69.

Sevgili'nin huzurundayım ben!"⁵ ve "Benim beytim beyit değil, bir ülkedir. Alayım (şakam) alay (şaka, hezl) değil, bir şey öğretmektir."⁶ sözleriyle eserlerini yazmaktaki genel amacının eğitim ve öğretim olduğunu ifade etmiştir. "Mesnevî'deki sözlerden maksadım senin sırrındır; onu şiir halinde söylemekteki muradım senin sesindir."⁷ beytinde işaret ettiği gibi, bütün bu anlatımlarda Mevlânâ'nın maksadı hakikati açığa çıkarmaktır. Mevlânâ hikâyeleştirerek anlatım tekniğini, ilmî ve mücerret bilgilerle yapılan anlatım tekniğine nazaran daha tesirli bulmuş ve hikâye üslûbu sayesinde konuları daha kolay kavranır, akılda kalıcı ve etkili kılmıştır.⁸

Mesnevî'de kullanılan birçok hikâye aynı zamanda Kur'ân-ı Kerim'deki âyetlerin tefsiri niteliğindedir. Bu sebeple *Mesnevî* için "Mağz-ı Kur'ân" ifadesi tercih edilmiştir.⁹ *Sipehsâlar Risâlesi*'ndeki şu ifadeler bu durumu özetlemektedir: "Mevlânâ Efendimiz'in sözleri dış görünüşüyle gerçi şiirdir. Velâkin baştanbaşa tevhid, Kur'ân ve hadis tefsiridir, onların sırrlarıdır, hakikatleridir, mânalarıdır."¹⁰

Mevlânâ, *Mesnevî*'de âyetlere işarî yorumlar yaparken de biri diğerine bağlanan hikâyelerle konuyu zenginleştirerek anlatmıştır. Mevlânâ'nın tercih ettiği bu anlatım üslûbunda, konuya bir ana hikâye ile başlanır. Mâna ve muhteva, ana hikâyeyi besleyen küçük hikâyelere açılan pencerelerle verilir. Hikâye bitmeden yeni bir bahse girilmesi icap eder. Sonuçta bir hikâyeye birkaç defa dönüldüğü, her seferinde bitirilemeyip başka bahislere geçtiği, uzun anlatımlardan sonra ana hikâyenin ancak bitirildiği olur. Bu yönleme aşına olmayan okuyucu, hikâyeyi anlamlandırmada zorluk yaşayabilir. Ancak Mevlânâ çok önce başladığı hikâyeyi, mantıkî akış içerisinde başa dönerek tamamlar, kıssadan hisse alınacak mevzuları dile getirir, telkin etmek istediği fikri okuyucuya ifade eder.¹¹

5 Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Veled İzbudak (Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2006), 3/1149.

6 Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/2498.

7 Mevlânâ *Mesnevî*, 4/758. "Mesnevî, masal diyene masaldır; fakat bu kitapta halini gören, bu kitapla kendini anlayan kişi de er kişidir." Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/32.

8 Güllüce, "Mesnevî'de Temsili Anlatım ve Hikâye ve Temsillerle Kurân Âyetlerinin Açıklanması", 132.

9 Güllüce, "Mesnevî'de Temsili Anlatım ve Hikâye ve Temsillerle Kurân Âyetlerinin Açıklanması", 129-160.

10 Feridun b. Ahmed Sipehsâlar, *Hiz. Mevlânâ ve Yakınları "Sipehsâlar Risâlesi"*, çev. Ahmed Avni (İstanbul, Elest Yayınları: 2007), 78.

11 Arpaguş, *Mevlânâ ve İslam*, 218-219.

Mevlânâ'nın hikâye kullanımı ve temsilî anlatımı tercih etmesi, onun yalnızca edebî kaygıyla hareket ettiğini göstermez. O karşısındaki toplumda avâm denilebilecek seviyedeki kimselerin havâs seviyesine yükselmesini hedeflemektedir. Bu noktada zâhirî pencereden de olsa halkın anlayabileceği hikâyeleri seçmiştir. O hikâyeyi mâna tohumcuğunu muhafaza eden bir kap gibi değerlendirmekte, akıllı kişinin kabı değil, taneyi almayı önemseyeceğini vurgulamaktadır.¹²

Mesnevî'de anlatılan hikâyelerin bir görünür anlamı, bir de örtük anlamı vardır ve hikâyelerin örtük anlamı ancak tasavvufî bilgi ve tecrübeyle sahip kişiler tarafından idrak edilebilir.¹³ “Bu kitap, masal diyene masaldır... Fakat bu kitapta halini gören, bu kitapla kendini anlayan kişi de erdir! Mesnevi, Nil ırmağının suyudur... Kıptî'ye kan görünür ama Musa kavmine kan değildir, sudur.”¹⁴ beyitlerinde de işaret edildiği gibi Mevlânâ anlattığı hikâyelerde, ancak o remz ve sembollerin bilgisine sahip olanların çözeceği bir kurgu tasarlamıştır.

Mutasavvıfların tasavvufî bilgileri kendilerine has mânaları izah etmek ve tasavvufî terbiyeye yabancı olan kimselerden bu mânaları gizlemek için bazı tabirler kullandıkları bir gerçektir. Sûfiler, ehil olmayanlar arasında bilinmesini istemedikleri bu sırları, anlaşılması güç gibi görünen terimlerle, sembollerle ve hikâyelerle anlatmayı tercih etmişlerdir.¹⁵ Mevlânâ *Mesnevî*'nin Hakk ilhamı bir kitap olduğunu belirttiğinden, eserindeki tasavvufî yorumlar dikkate değer bir durum arz etmektedir.¹⁶ Bu durumu Mevlânâ'nın Bakara sûresinin 260. âyetine yaptığı yorumlarda da görebiliriz. Bilindiği gibi İbrahim peygamberden, ölülerin nasıl diriltildiğini öğrenmesi için dört kuş kesmesi istenmiştir. Konuyla ilgili âyet-i kerîme şu şekildedir:

12 Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/3622; Zafer Erginli, “Hayatı Sembollere Yükleme: Bir Mesnevî Hikâyesinin Anlaşılma Biçimleri Üzerine”, *Mûlel ve Nihal*, 6/1 (2009), 221-243.

13 Halim Gül, “Mevlânâ'nın Mesnevî'de Bir Âyete Getirdiği İşârî Yorum (Bakara 260. Âyet)”, *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildirileri-I*, ed. Abdurrahman Elmalı vd. (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi: 2007), 1/379.

14 Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/32-33.

15 Nejdî Durak, “Mesnevî'de Metaforik Anlatımlarda Kullanılan Hayvan Motifleri ve Felsefî Değerlendirmesi”, *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlana Sempozyum Bildirileri* (Çanakkale: y.y. Mayıs 2006), 157; Mustafa Kara, “İstîlâhâtü's-Sûfiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/209-212.

16 Mevlânâ, *Mesnevî*, 4/1853, 4/1873.

“Hani İbrahim, “Rabbim! Bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster” demişti. (Allah ona) “İnanmıyor musun?” deyince, “Hayır (inandım) ancak kalbimin tatmin olması için” demişti. “Öyleyse, dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır. Sana uçarak gelirler. Bil ki, şüphesiz Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.”¹⁷

Âyet-i kerîmede geçen kuşlar hakkında tefsirlerde pek çok açıklama mevcuttur. Müfessirlerin bazıları âyete maddî dirilme mânası vermişlerdir.¹⁸ Kimi müfessirler Hz. İbrahim’in alması istenen kuşların kesilip parçalandıktan sonra çağrılmaları şeklinde bir yaklaşım benimserken,¹⁹ kimi müfessirler de kuşların eğitilmesi/alıştırılması şeklinde bir yaklaşımı tercih etmişlerdir.²⁰ Tefsir kaynaklarındaki rivâyetlerin etkisiyle, bazı mealler âyetin her iki yorumunu bir arada sunan “Dört kuş tut. Onları kendine alıştır. Sonra onları parçalayıp her bir parçasını bir dağın üzerine bırak. Sonra da onları çağır.” şeklindeki meali tercih etmişlerdir.²¹

Âyette belirtilen bu dört kuşun nefsin dört kötü huyunu temsil ettiğini ve bu huyların terk edilmesi gerektiğini söyleyen, manevî dirilmeyi işaret eden müfessirler de vardır. Müfessirler kuşların cinsinin horoz, kuzgun, tavus, kaz/kartal/güvercin/kerkenez olduklarını zikretmişlerdir.²²

17 el-Bakara 2/260.

18 Geniş bilgi için bk. Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vili'l-Kurân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412/1992), 3/49; Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverîdî, *Tefsîru'l-Maverîdî* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412/1992), 1/334; Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil* (Beyrut: Dâru'l-Mârifet, ts.), 1/392.

19 Mukatil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî, *Tefsîru Mukatil b. Süleyman*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 1/215; et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 3/49; Fahrü'd-dîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr ev-Mefâtihu'l-Ğayb* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990), 7/36-37; Ebu'l-Fidâ İsmail İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1992), 1/323.

20 Fahrü'd-dîn er-Râzî, kuşların Hz. İbrâhim (a.s.) tarafından boğazlanıp organlarının, etlerinin, kanlarının ve tüylerinin karıştırıldığı konusunda müfessirlerin aynı fikirde olduğunu belirttiikten sonra, bu ittifafta tek farklı görüşün Mu'tezilî âlim Ebû Müslim el-İsfahânî'nin görüşü olduğunu aktarır. el-İsfahânî'nin âyete meylettirmek/alıştırmak şeklinde mâna verilmesi gerektiğini belirtir. Geniş bilgi için bk. er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr ev-Mefâtihu'l-Ğayb*, 7/36-37.

21 el-Bakara 2/260.

22 Geniş bilgi için bk. et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 3/53; Abdülkerim Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, thk. İbrahim Bisiyûni (Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1390/1971), 1/241-245; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/392; er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr ev-Mefâtihu'l-Ğayb*, 7/36; Muhammed el-Beydâvî, *Bezzâvî Tefsiri*, Çev. Abdülvehhab Öztürk (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011), 1/329; Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil fi Me'âni't-Tenzîl* (İstanbul: Matbaatu'l-Âmire, 1317), 1/412; İbn Kesîr, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, 1/323; İsmail Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân* (Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 1/510-511; Şihâbu'd-din es-Seyyid Mahmud el-Âlûsî,

Mevlânâ ise *Mesnevî*'de bedenlerin dirilmesi hakkındaki bu âyeti, ruhların manevî olarak dirilmesi şeklinde yorumlamıştır. Allah'ın yakınlığını kaybederek bu süflî âleme inmiş ruhlarda bazı süflî sıfatlar ortaya çıkmış, ruhlar sâfiyetlerini kaybetmişlerdir. Mevlânâ bu âyeti ruhların bu süflî ârızalardan kurtulmak için, kötü huylardan vazgeçerek ruhların kurtuluşuna delil kabul etmektedir. Âyette belirtilen dört kuşun türünün sırasıyla “kaz, tavus, kuzgun ve horoz” olduğunu ifade etmektedir.²³

Bugüne kadar bu hikâye ile ilgili herhangi bir makale çalışması yapılmamış, sadece iki sempozyum bildirisi sunulmuştur.²⁴ Biz bu çalışmada Hz. Mevlânâ'nın İbrahim Peygamber'in “yol kesici dört kuş” hikâyesini ve bu hikâye üzerine yaptığı tasavvufi yorumları ve bu hikâye ile bağlantı kurduğu Hz. Âdem kıssasına dair yorumunu ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmamızda alan sınırlığı sebebiyle *Mesnevî* şerhlerinden Ahmed Avni Konuk (ö. 1938) ve Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951) şerhlerinden istifade edeceğiz.²⁵ Ayrıca Abdülkerim Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) ve İsmail Hakkı Bursevî'nin (ö. 1137/1725) tefsirlerinden bu âyete dair yorumlarımızı da işari tefsir yorumu olarak çalışmamıza dâhil edeceğiz.²⁶

1. Yol Kesici Dört Kuş Hikâyesinde Temsilî Anlatım

Mesnevî'de, İbrahim Peygamber'in Allah'ın ölülere nasıl dirilttiğini anlaması için kendisinden kesmesi emredilen dört kuşun hikâyesi anlatılır. Hikâyede “yol kesici dört kuş” aklın çarmıhı olarak ifade edilmekte,

Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Azîm (Beirut: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1405/1985), 3/28-32; *Mecmau't-Tefâsîr* (İstanbul: el-Matbaatu'l-Âmire, 1317), 1/1410. Yukarıda eserleri zikredilen müfessirlerin ekseriyeti, kuşların cinsini kaz, tavus, horoz, kuzgun (karga) olduğunu ifade ederken; Kuşeyrî ve Bursevî, diğerlerinden farklı olarak kuşlardan birinin kartal olduğunu belirtir. Beydâvî'nin kanaati ise güvercin olduğu yönünde iken., Hâzin tefsirinde ise bu kuş kerkezez olarak ifade edilmektedir. Hz. Mevlânâ ise müfessirlerin ekserisinin görüşüne mutabık bir şekilde kaz, tavus, kuzgun ve horoz cinsi kuşlardan bahsetmektedir.

23 Hüseyin Güllüce, *Kur'ân Tefsîri Açısından Mesnevî* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1999), 222-234.

24 Dilaver Güner, “Mesnevî’de Hz. İbrâhîm İle İlgili Kıssaların Tasavvufî Yorumu”, *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildirileri I*, ed. Abdurrahman Elmalı vd. (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi: 2007), 1/309-316; Gül, “Mevlânâ'nın Mesnevî’de Bir Âyete Getirdiği İşari Yorum (Bakara 260. Ayet)”, 1/379-389.

25 Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, haz. Mehmet Demirci vd. (İstanbul: Kitabevi, 2008), 9/27-327; Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi* (İstanbul: Şamil yayınevi, ts.), 5/11-271; Abidin Paşa şerhi sadece *Mesnevî* birinci cildin şerhini kapsadığı için değerlendirmeye alınmamıştır. 26 Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, 1/241-245; Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, 1/510-511.

kuşların cinsleri ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır. Kuşların nefsin kötü huylarını temsil ettiği ve bu huyların izâlesi için neler yapılması gerektiği işaret edilmektedir. Bu mevzuların kavranabilmesi için hikâyenin takdimi ve hikâyede tercih edilen sembollerin ve bu sembollerin taşıdığı anlamların tahlili önem arz etmektedir.

1.1. Hikâyenin Özeti ve Konu Bağlamında Anlatılan Yan Hikâyeler

Bakara sûresinin 260. âyetinde geçen ve Hz. İbrahim'in kesmesi emredilen kuşlara dair hikâye, *Mesnevî*'nin beşinci cildine dağınık bir şekilde işlenmiştir.²⁷ Hikâyede; Hz. İbrahim'in kalbinin mutmain olması için, Allah'tan ölüleri diriltmeyi göstermesini dilemesi konu edilir. Allah Teâlâ'nın da Hz. İbrahim'e dört kuş alıp, onları kendine alıştırmayı sonra parçalayıp her birini bir dağın üstüne bırakmasını istemesi ve daha sonra o kuşları çağırmasıyla birlikte kuşların kendisine dirilip geri geleceği anlatılır. Hikâyeyi anlatırken Mevlânâ'nın muhatabı Çelebi Hüsameddin'dir (ö. 683/1284). Mevlânâ âyetteki kuşların cinsini belirtir ve bunları insan benliğindeki kötü huylara benzetir.²⁸ Hikâyede kaz, tavus, kuzgun ve horozun karşılık geldiği kötü huyları örnekleriyle ele alır ve her bir kuşun öldürülmesindeki sebebi açıklar.²⁹ Devamında kuşların temsil ettiği kötü huyları kıyaslar. Mevlânâ, kaz ve tavusun hırsını kıyaslarken, konu bağlamında Hz. Âdem kıssasına pencere açar ve Hz. Âdem'in cennette işlediği kusur ile kaz ve tavusun temsil ettiği hırs arasındaki irtibatı gösterir.³⁰ Tavusun kesilme gerekçesini anlatırken, yan bir hikâyeye geçiş yapar. Yan hikâyedeki konu bir tavusun gagasıyla kanatlarını kopartması ve bir hakîmin de tavusu bunu yapmaktan sakındırmasıdır. Hakîmin tavsiyeleri tavusu ağılatır.³¹ Mevlânâ bu noktada ana hikâyeye geri dönerek Halil Peygamber'in kuşlardan üçüncüsü olan kuzgunu öldürmesindeki sebebi açıklar. Kuzgunun öldürülmesindeki gerekçeyi, Hz. Âdem kıssasına geçiş yaparak, Şeytan'ın ebedilik talebiyle güçlendirerek anlatır.³²

27 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/30-63; 5/395-420; 5/498-500; 5/517-777; 5/940-961.

28 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/30-44.

29 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/46-64, 395-420.

30 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/517-535.

31 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/536-556, 610-619, 641-671, 715-718.

32 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/765-779.

Sonuncu kuş horozun kesilme sebebini yine Hz. Âdem kıssasına dönüş yaparak bağlar. Hikâyede horozun kesilmesine sebep olan kadına yönelik şehvet, kıssanın ana konusunu oluşturmaktadır. Böylelikle Mevlânâ çekirdek hikâyeyi destekleyici yan hikâyeler anlatarak tamamlar.³³

1.2. Hikâyede Kullanılan Metaforların Yorumları

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinde konuları izah ederken zengin bir metafor ve mecaz dünyası oluşturmuş ve konuları ele alırken canlı-cansız pek çok varlığı sembolleştirmiştir. Şems-i Tebrîzî'nin mecaz ve hakikat bağlamında söylediği; “Mecaz hakikatin taşıyıcısıdır ve hakikat de mecaza ulaştırılan bir yoldur” kanaatini benimsemiş, bu yöntemi *Mesnevî* başta olmak üzere bütün eserlerinde kullanmıştır.³⁴

Mevlânâ'nın “Yol Kesici Kuşlar” hikâyesinde de hakikatin idrak edilmesi için metaforlara yer verilmiştir. Hikâyede “aklın güneşi”, “vaktin Halil'i”, “iyi”, “kötü”, “kaz”, “tavus”, “kuzgun”, “horoz”, “kanadını yolan tavus”, “tavusun kopardığı kanatlar”, “hakîm”, “ters vurulmuş nal”, “darağacı”, “balmumundan yapılmış ağaç” metaforları kullanılmıştır.

Mevlânâ'ya göre, Bakara sûresinin 260. âyetinde bahsedilen dört kuş, insandaki dört vasfa işaret etmektedir. Hikâyedeki kuşlardan kaz hırsı, tavus gösterişi, kibir ve baş olma sevdasını, kuzgun tül-i emeli, horoz şehveti temsil etmektedir:

“Bu kuşlar, kaz, tavus, kuzgun ve horozdur. Bunların içlerdeki benzerleri de dört huydur.

Kaz hırstır, horoz şehvet. Makam tavusa benzer, kuzgun dileğe.”³⁵

Kuşlarla temsil edilen kötü vasıflar, insanın aklını çarmıha germiştir. Bu vasıflara tutulan kişi aklını kullanarak doğru hareket edememektedir. Mevlânâ dört kuşu kesmenin insanın ruhunun kurtuluşuna vesile olacağını ifade eder:

“Ey idraki güneşe benzeyen, sen vaktin Halil'isin. Bu yol kesen dört kuş öldür!

33 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/938-961.

34 Bu konudaki çalışma için bakınız; Svitlana Nesterova, *Mevlânâ'nın “Mesnevî” İsimli Eserinde Metaforik Anlatımın Metafizik Boyutu*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011).

35 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/43-44.

Çünkü bunların her biri de karga gibi akıllıların akıl gözlerini oyar, çıkarır.

Tene ait dört huy, Halil'in kuşlarına benzer. Onları kesmek cana yol açar.

Ey Halil, iyiden kötüden kurtulmak için kes onların başlarını da ayaklar setten kurtulsun.”³⁶

Avni Konuk'a göre, hikâyede “akıl güneşi” ya da “vaktin Halil'i” nitelemesi, husûsî olarak Çelebi Hüsâmeddin için kullanılmıştır. Bu niteleme özel değil geneldir ve asrın insan-ı kâmilini kastedmektedir. Dört kuşun başı kesilerek kurtarılan “iyi kimse”den kasıt, müteşerrî mü'minler, “kötü kimse”den kasıt ise ehl-i fisk mü'minlerdir. Dört sıfatın kuş metaforuyla anlatılması, bu sıfatların hepsinin hevâ-i nefste tayarân etmelerindedir. Kuşlardan “kaz” yeme hırsı, “tavus kuşu” câh ve ucb, “kuzgun” tûl-i emel, “horoz” şehvettir. Yan hikâyede “kanadını yolan tavus” Hakk sâliki olan kimsedir, “tavusun kopardığı kanatlar” ucb sebebi olan her şeydir, “hakîm” ise zâhirî âlimdir. Hikâye kapsamında “ters vurulmuş nal” benzetmesi ile görünenin dışındaki hakikat vurgulanmıştır. “Darağacı” benzetmesi ile riyâset makamı kastedilmektedir. “Balmumundan yapılmış ağaç”, mürâî şeyhleri ifade etmektedir.³⁷Tâhirü'l-Mevlevî'nin şerhinde kuşlardan tavusun yan hikâyedeki kanatlarını koparması hadisesi, ibadet ve tâati terk etme ve ma'siyeti işleme mânasına yorumlanmıştır. Diğer metaforlar ya benzer şekilde yorumlanmış ya da farklı bir açıklama yapılmamıştır.³⁸

Avni Konuk kuşların cinsini kaz, tavus, kuzgun ve horoz olarak tanımlarken, Tâhirü'l-Mevlevî, *Tefsîr-i Mevâhib* müellifi Hüseyin Vârîz (ö. 910/1504-1505)'in kuşları güvercin, tavus, horoz ve kuzgun olarak anlattığını nakletmektedir.³⁹

36 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/33.

37 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/29, 31-32, 152-153, 230; Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/11-21, 117-122, 145-147, 149-194, 220-225, 265-271.

38 Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/160, 181.

39 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/28; Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/14. Âyetteki kuşların cinsi Bursevî'de şu şekilde ele alınmaktadır: “Allah, Hz. İbrahim'e bu sıfatları temsil eden cimrilik tavusunu, hırs kuzgununu, şehvet horozunu ve gazap kartalını kesmeyi emretmiştir. Âyetteki dört kuş, insanın mizacını oluşturan anâsır-ı erbaa mânasındadır. Bunlar su, toprak, hava ve ateştir. Bu unsurlardan her biri, kendisiyle irtibatı bulunan diğer bir unsurla birleşmiş, hırs, cimrilik, gazap ve şehvet sıfatları doğmuştur. Hırs haset ile, cimrilik kin ile, gazap kibir ile eşleşmiştir. Şehvetin ise tektir, eşi yoktur. Her sıfatta şehvetten doğan vasıflar vardır. Bu yedi kötü sıfat, cehennemin yedi tabakasını gösterir. Kişide bu yedi sıfattan hangisi gâlip olursa, kişi o sifata ait kapıdan cehenneme girecektir.” Bk. Bursevî, *Tefsîru Rûhî'l-Beyân*, 1/510-511.

Avni Konuk, kuşların kesilmesi ve dirilmesini, sâlikin kötü sıfatlarını öldürmesi ve ölümden sonra Hakk’ın rızasına uygun amellere yönelecek bir kabiliyetle dirilmesi mânasına yorumlamıştır. Çünkü kuşların temsil ettiği kötü sıfatlar, nefsin hevâsı tarafından ruha gönderilmiş elçilerdir ve bu özelliklerin insandan tamamen giderilmesi mümkün değildir.⁴⁰ Kuşların kesilmesi Tâhirü’l-Mevlevî’ye göre ahlâk-ı zemîmeden kesilmektir. Ona göre Hz. İbrahim, Allah’ın ne tür bir yaratma ile yarattığını anlamak istemişti. Allah bazı mahlûkâtını “*Kün!*” emriyle, bazısını cemâl ve celâl sıfatlarıyla yaratmış, bazısını mahlûkatı vasıtasıyla bazısını da yokluktan vücûda çağırarak sûretiyle yaratmıştır. Hz. İbrahim’in anlamak istediği nokta dirilişin bunlardan hangisi ile gerçekleşeceğidir.⁴¹

İnsanın kötü huylarını terk etmesi tasavvufun temel hedeflerinden birisidir. Hz. Mevlânâ’nın tasavvurundaki kâmil insan, güzel ahlâkı ile öne çıkmış, vaktin Halîl’i olmuş kimsedir. Tasavvuftaki ölmeden evvel ölmek düsturuyla hareket eden, mevt-i ihtiyârî ile ölen kimseden diri ve kâmil bir ruh zuhûr edecektir.⁴²

Mesnevî’de ruhun ayağına takılan bağlarından âzâd olması için kuşların kesilmesi istenir. “Ey Halil, iyiden kötüden kurtulmak için kes onların başlarını da ayaklar setten kurtulsun.”⁴³ Beyitteki iyi kimse şeriatla amel eden mü’mindir. Bunlar elinde ışık tutan ama sefere çıkmamış kimselerdir. Onlarda nefsin kötü sıfatları bâkîdir. Vaktin Halîl’ine gerek iyi (müteşerrî) gerek kötü (ehl-i fisk) olan tüm mü’minleri Hakk’ın yoluna sevk etmesi söylenir.⁴⁴

Beyitlerdeki aklın güneşi, vaktin Halîl’i nitelemeleri, Hüsameddin Çelebi şahsında insan-ı kâmil tasavvurudur. İnsan-ı kâmil cemiyet-i esmânın mazharıdır. İnsan-ı kâmil, nâkıs insanların mazharı olduğu esmâyı da hâiz olduğundan, onların ayaklarını birer birer diğer esmâlar tarafına

40 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/31.

41 Tâhirü’l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/14. Kuşeyrî, Bakara 260. âyetteki kuşların boğazlanması emrini şu şekilde değerlendirmiştir: “Kuşların kesilmesi nefsi emmârenin kötü huylarının boğazlanmasıdır. Tavus dünya şatafatını, kuzgun hırsı, horoz kibirli yürüyüşü, ördek rızık kaygısını temsil etmektedir ve nefsi bu huylardan izâle etmek gerekmektedir.” Bk. Kuşeyrî, *Letâifu’l-İşârât*, 1/241-245. Bursevî ise kuşların kötü huylarından mücâhede yoluyla kurtulunacağını belirtir. “Nefsini mücâhede ile boğazlamayanın kalbi müşâhede ile dirilmez” demiştir. Bk. Bursevî, *Tefsîru Rûhi’l-Beyân*, 1/510.

42 Tâhirü’l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/159; Güllüce, *Kur’ân Tefsîri Açısından Mesnevî*, 224.

43 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/34.

44 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/29.

açar; istidâdı olanları cemiyet-i esmâiyye makamına eriştirir. Cemiyet-i esmâiyye makamındaki kimse, ilahî isimleri zâtında birarada bulunduran, Hakikat-i Muhammediyyeye erişmiş kimsedir.⁴⁵

Bahsi geçen dört kuşun yuvası insanların kalpleridir. İnsan-ı kâmilin hayvanî ruha dalan dört kuşu, insanî ruha daldırarak ebedileştirmesi beklenir. Kaz, tavus, kuzgun, horoz insanların nefislerinde olan dört huyun sûretler âlemindeki birer örneğidir.

Kaz için Mevlânâ *Mesnevî*'de şu beyitlere yer vermiştir:

“Hırs kazı, kuru yaş ne bulursa yere gömer.

Bir an bile kursağı durmaz. Allah buyruğundan yalnız “Yiyn” hükümünü duymuştur.

Yağmacıya benzer, evini kazar, çabuk çabuk dağarcığını doldurmaya bakar.

İyi kötü ne olursa dağarcığına tıkar. İnci tanelerini de oraya tıkıştırır, nohut tanelerini de.

Başka bir düşman gelip, çuvalına kuru yaş ne bulursa doldurmasın, der.

Vakit dardır, fırsat geçmekte. O da bundan korkarak durmaksızın eline ne geçerse çabucak koltuklar.

Başka bir düşman getirmez diye efendisine güveni yoktur.”⁴⁶

Kaz çok yemeyi, tamahkârlığı ve hırsı temsil eder. Yağmacı bir karakterdir, heybesine doldurduklarını ayırt edemeyecek kadar acelecidir. Nasibinin kaçacağından dolayı zebûndur. Rezzâk'ına itimadı yoktur. Mü'min ise teemmül ve teennî ile yaşar, tevekkül ehlidir. Rızkı üzerine kimsenin tecavüz edemeyeceğini bildiğinden sakin tabiatlıdır, gözü toktur. Riyâzetteki az yeme prensibi uygulanarak, kazın temsil ettiği kötü sıfatlar temizlenir, bunların yerine kanaat etme gibi huylar diriltilerek, kâmil insan olma yolunda önemli bir mesafe kat edilmiş olur.⁴⁷

Tavus hakkındaki beyitler ise şu şekildedir:

“Şimdi ad san için cilvelenip duran iki renkli tavusa geldik.

Onun gayreti, sonucundan ve faydasından habersiz bir halde halkı hayırla şerle avlamaktır.

Tuzak gibi av tutup durur. Tuzağın maksada ait ne bilgisi vardır?

Sevgi tuzağıyla adamlar vurur adam avlar durursun.

45 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/28-30.

46 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/46-57.

47 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/31-38; Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/17-20; Güllüce, *Kur'an Tefsîri Açısından Mesnevî*, 226.

Bu avlamaktan, bu kalabalıktan, bu başlık sevdasından el çek. Hiç bunlarla bir şey ördün, bu yüzden bir şey elde ettin mi?

Ömrünün çoğu geçti, gün akşama yaklaştı. Sense hala adam avlamaya koyulmuşsun.

Gece gelip çatar, tuzağında bir av bile yok. Tuzak sana bir baş ağ-rısından, bir bağdan başka bir şey değil.

Şu halde, sen kendi kendini avladın demektir.

Hiç âlemde bizim gibi kendi kendini avlayan bir ahmak daha var mı?

Aşağılık kişilerin tuzağına domuz tutulur. Sonsuz zahmet, sonra da onu yemek haram.

Avlamaya değen şey ancak aşktır. Fakat o da öyle herkesin tuzağı-na düşer mi ya?"⁴⁸

Tavus kibir, gurur, kendini beğenme, makamla övünme, riyâset (baş olma sevdası), gösteriş ile mâlûldür. Tavus iki renkli olmasıyla, ikiyüzlü tabiatını ele verir gibidir. Sülûkunu tamamlamadan irşada başlayan müşşidler bu karakterdedir. Bunlar da şöhret ve riyâset kazanmak için halka müttakî görünür. Tuzakla halkı avladıklarını zannederken, aslında vahdet-i vusûlden mahrum kalmakla, sadece kendilerini avlamışlardır. Makam ve menzile göz dikmek varlık ve enâniyet nişanesidir. Müşşid-i kâmilin halkı terbiyesi de halkı avlamak sayılır. Hatta bu, domuz avlamak gibidir. Domuz avlamak çok zahmetlidir, fakat onun etinden bir parça bile yemek haramdır. Müşşid-i kâmil halkın terbiyeleriyle meşgul olur, çok zahmet çeker, onlardan maddî ve manevî bir fayda beklemez. Sülûkunu tamamlamadan irşada başlayan müşşid, gösteriş için etrafına halkı toplamaktan vazgeçmelidir. Zerre gibi vücûdsuz olmalı, varlığını görünür kılmaya çalışmamalıdır. Avlanmaya değer olan şey ancak aşk-ı ilahîdir. Riyâset tuzağını bırakıp aşkın tuzağına gelen, aşk sultanının kulu olan dirilik zevkini görür.⁴⁹ Mevlânâ'ya göre bu âlemde görülen sûretler ters vurulmuş nal gibidir. *Mesnevî*'de geçen şu beyitler bu hususu beyan içindir:

"Âlemde tersine çakılmış nallar görür, esirlere padişah adı verildiğini duyarsın.

Boğazına ipler takılmış, kendisi darağacının tacı olmuştur da; kalabalık bir halk güruhu ona, işte padişah derler.

Kâfirlerin mezarları gibi dışı süslü, içinde Ulu Allah'ın kahır ve azabı!

Onlar kabirleri kireçle örmüşler, bezemişler, zan perdesini yüzlerine örtmüşlerdir.

48 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/395-415.

49 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/146-151; Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/117-121.

Senin de yoksul tabiatın hünerlerle kireçlenmiş, bezenmiştir ama mumdan yapılan nahle benzer; ne yaprağı vardır, ne meyve verir!”⁵⁰

Hiçbir şey zahirde görüldüğü gibi değildir. Hükümdar tahtına bağlanıp riyâsetin mahpusu olanlara halk, padişah adını verse de, bâtında onlar esirdirler. Tersine çakılmış nallar, aksine verilmiş unvanlardır. Bu sebeple riyâset makamının aslı bir darağacıdır. Darağaçlarının ise hepsi ağaçtan olmaz. Dünyadaki görevler makamlar da bir çeşit darağacıdır. Makam sahibi kişinin, hakikatte boynuna ip takılmıştır da, darağacının tâcı olmuştur.⁵¹

Dış görünüşe değer veren insanlar mürâî mürşidin etrafında toplanmaktadır. Dış görünüşe değer verme hevesi, kâfirlerin mezarlarını bile cezbedici gösterir. Gerçekte kabrin içi azap ve kahır doludur. Kâfirlerin mezarları da ters çakılmış nal gibidir. Hakikatten uzak, süflî âleme meyleden miskin tabiat, bir takım zâhirî meziyetlerle süslenmiştir. Kâfirlerin mezarlarının dışını süsleyen veya bu süse aldanıp mezarın başında toplanan halk da böyle gösteriş hevesindedir. Mürâî şeyhin dış görünüşü türlü maharetle donanmıştır. Ancak o balmumundan yapılmış ağaç gibidir, yapraksız ve meyvesizdir. Amelsiz âlim ve şeyhler de böyledir. Sâlike tavusun kanadını gördüğü gibi, zâhirî güzelliklere bakıp gururlanmaması, süflî âleme meyletmemesi, ruh-i hayvanî ayağının ve nefsanî sıfatlarının çirkinliğine bakması, kötü bakışın onu helak etmemesi tavsiye edilir. Bu tabiatın terbiye edilmesi gerekmektedir.⁵²

Yine hikâyede kaz ile tavusun hırsı şöyle karşılaştırılır:

“Kazın hırsı birdir. Bunun (tavus) hırsıysa tam elli kat fazladır. Şehvet hırsı yilandır, mevki hırsı ejderha.

Kaz hırsı, boğaz ve cima şehvetinden meydana gelir. Fakat baş olma hırsında bu şehvetlerin tam yirmi tanesi toplanmıştır.

Mevki sahibi, mevkisi yüzünden Tanrılıktan dem vurur. Allah ile ortak olmayı tamah eder, nasıl affedilebilir?

Âdem’in işlediği küçücük kusur, karın ve cima yüzünden oldu. Fakat İblis’in suçu ululuktan ve mevki yüzündendi.

Hâsılı Âdem çabucak tevbe etti, halbuki o mel’un, tevbe etmeye tenezzül etmedi.

50 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/415-420.

51 Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fih*, çev. Avni Konuk (İstanbul: İz yayıncılık, 2004), 160; Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/152-153; Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/121.

52 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/152-153.

Boğaz ve cima hırsı da kötüdür. Fakat mevki hırsı olmadıkça yine de sınırlıdır.

Bu tavusluk kanadı, sana bir sinamadır. Buna kapıldın mı Allah’a ortak olmaya, onun gibi noksan sıfatlardan arı olduğunu davaya kalkışsın.”⁵³

Avni Konuk’a göre kazın hırsı yemek içmekten ve ferc şehvetinden kaynaklanır. Tavusta ise bu hırslar mevcut olmakla birlikte, hased, kibir, ucb, hodperestlik (kendini beğenmek) gibi birçok nefsânî sıfatlar daha vardır. Bunun için tavusun hırsı, kazın hırsından yirmi kat şiddetlidir. Bu noktada Mevlânâ, Peygamber Efendimiz’in makam düşkünlüğünün mal sevgisinden daha tehlikeli olduğunu ifade eden “*Mal ylandır, câh ondan daha zararlıdır.*” hadisini aktarır.⁵⁴ Konuk, Hz. Âdem’in cennetteki zellesini, kaz metaforuyla, *Şeytan’ın hırsını*, tavus metaforuyla ilişkilendirir. Hz. Âdem’in zellesi, mide şehveti ve Hz. Havva’ya meyli sebebiyledir. Şeytan’ın hırsı kibir, azamet, baş olma sevdasından kaynaklanır. Şeytan’ın ilişkili olduğu tavus karakteri, itibara ve makam mevkiye düşkün bir karakterdir. O kibir ve azamet, tasarrufta tek olma, emrine muhalefet edenleri kahretme gibi ulûhiyyete mahsus sıfatları benimsemektedir. Allah’ın sıfatlarına ortak olmaya tamah etmektedir. Riyâset ehli dahi kendisine hiçbir kimseyi ortak görmezken, Allah âciz kulların, kendisine ait ulûhiyyet sıfatlarına ortak olmasını hiçbir şekilde muâf görmez. Burada Hz. Âdem’in zellesi Şeytan’ın tekebbürü ile kıyaslanır. Hz. Âdem hatasını gören, Hakk’ın fiilinden de gâfil olmayan bir karakter, Şeytan ise kendi fiilini gizleyerek Hakk’a karşı nizâ eden bir karakter çizgisindedir.⁵⁵

Riyâsetin fenalığından kurtulmanın yolu, nefse kıymetsizlik hissini telkin etmek, hiç olmaktan geçer. Her sabah fakr-ı mutlak dersini almak zât, sıfat ve ef’âlde hiçbir şeyi kendi mülkünden bilmemek bu yolun gereklerindedir. Allah’ın kibir ve azamet sıfatlarını giymek, o kimseye yüküdür. Kul olanın kuşanması gereken âcizlik ve meskenet kemeridir. Konu burada kanadını koparan tavus hikâyesine bağlanır.⁵⁶

Ana hikâye adıyla ifade ettiğimiz yol kesici dört kuş hikâyesini mâna yönünden destekleyen bir diğer yan hikâye, kanadını koparan tavus hikâyesidir. Hikâye *Mesnevî*’de şöyle geçer:

53 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/517-535.

54 Hadis kaynaklarında bulunamamıştır. *Mesnevî*’de 3/782. beyitte de geçmektedir.

55 Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 185-187.

56 Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 9/153, 185-191; Tâhirü’l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/122, 149-155.

“Bir tavus kuşu, ovada kanatlarını yolmaktaydı. Hakîmin biri gezmeğe çıkmıştı.

Onu görüp dedi ki: Ey tavus böyle güzelim kanatları nasıl oluyor da kökünden yolup atıyorsun? Hiç acımıyor musun?

Bu ne nankörlük bu ne cüret! Bilmiyor musun ki nakkaşın kim?

Yahut da biliyor da nazlanıyor; mahsustan o süsleri yoluyorsun.

O kanatları yolma ki bir daha yerine yapışmaz. Ey güzel yüzlü, yasa düşüp yüzünü yırtma.

Kuşluk güneşine benzeyen o güzelim yüzü yırtmak, yanlış bir iştir.

Böyle bir yüzü tırnakla yaralamak kâfirliktir. Ay bile onun ayrılığı ile ağlamada.

Yoksa yüzünü görmüyor musun? Bırak bu inatçılığı, bırak bu düşüncüyü!”⁵⁷

Şerhlerde tavusun kanadı nefse kibir ve azamet duygusunu veren tüm halleri anlatmaktadır. Kişinin sahip olduğu bilgiler ve yetenekler onun için imtihan sebebidir. Konuk’a göre yan hikâyedeki tavus, kendini beğenme potansiyeline sahip Hakk sâlikini temsil etmektedir. Tavusun kanatları kendini beğenmeye sebep olan şeyleri anlatır. Hakîm ise meziyetlerin tutkunu zâhirî âlimin sembolüdür. Tâhirü’l-Mevlevî, tavusun kanatlarını, iyi ameller olarak yorumlamıştır.⁵⁸

Hikâyede tavus güzel kanatlarını gagasıyla kopartırken bir hakîm tavusa, bunun dinde aşırılık (taammuk) olarak tanımlandığını söylemektedir. Tavusun tırnaklarıyla kanadını ve yüzünü yaralaması, kötü fikirlerle nefs-i mutmainnenin safvetini bulandırmasına benzetilmektedir. Şârihlerden Avni Konuk buradaki açıklamalarında nefsin mertebelerine değinir. Nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime ve nefs-i mutmainne şeklinde sınıflandırdığı nefsin mertebelerinden bahseder. Kötü fikirler, nefs-i mutmainne mertebesine ulaşmış sâlikin kalbine doğabilecek havâtırdandır. Nefsin diğer mertebelerinde aşması gereken imtihanlar farklıdır.⁵⁹ Tâhirü’l-Mevlevî’ye göre, tavusun kanatlarını koparması ibadet ve tâati terk etme ve ma’siyeti işleme mânasına gelir. İnsan manevî zînetleri itibarıyla tavusa benzer. Tâat ve ibadetler olan manevî zînetleri terk etmemek gerekir. Tavusun kanatlarını koparmasına gerek yoktur. Çünkü dilerse “*Hakk Teâlâ diriden ölüyü, ölüden diriye çıkarır.*”⁶⁰ Allah diri olan ruhtan ölü nefsi çıkarır. Âyetteki ölü nefis, diri ruh ile tefsir

57 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/536-556.

58 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/230; Tâhirü’l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/160.

59 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/207-230; Tâhirü’l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/155-174.

60 er-Rûm 30/19, Âl-i İmrân 3/27.

edilmektedir. Kimin nefsi mevt-i ihtiyârî ile ölürse, ondan diri ve kâmil bir ruh zuhûr edecektir. Burada ölümden sonra dirilmeye yani ana hikâyedeki kuşların dirilmesine atıf vardır. Diğer metaforlar ya benzer şekilde yorumlanmış ya da farklı bir açıklama yapılmamıştır.⁶¹

“Kanadını yolma, onun sevgisini gönlünden sök, çıkar. Çünkü sa-
vaşmak için düşmanın bulunması şarttır.

Düşman olmadıkça savaş imkânı yoktur. Şehvetin olmazsa ondan kaçınma emrine uyman mümkün değildir.

Meylin olmazsa sabrın mânası yok. Düşman yoksa ordu sahibi ol-
mana ne hacet?

Hevâ ve heves olmadıkça heva ve hevesten çekinin denmesi müm-
kûn değildir. Ölülere gazilik taslanmaz ya!”⁶²

Tâhirü'l-Mevlevî, “Kanadını koparma!” tembihini “Tâat ve ibadeti-
ni kopartıp atma!” mânasında kullanmıştır. Ona göre, tavusun çehresini
eliyle tırmalaması, ibadetleri terk ederek mâsiyet kazanması gibi büyük
bir hata anlamına gelmektedir. Konuk ise; “Kanadını koparma! Gönlünü
ondan kopar!” uyarısını nefisle mücâhede ederken doğru yöntemi seçmek
olduğuna işaret etmiştir. Mücâhedede doğru yöntemin, meziyetlerden
vazgeçmek değil, kadın, mal, evlat gibi nefsin meyledeceği şeylerin mu-
habbetini gönülden atmak olacağını belirtmiştir. Yeme-içme, mal edinme
şehvetleri gibi, imtihan konusu haller olmadan, ismet ve iffet gibi erdem-
lerden bahsedilemez. Ayrıca kanatlarla ebedî rahatlık yolunda mesafeler
aşılacaktır. Kâmil kimseye zararlı oklar isabet ederse, kanatlar ona siper
olacaktır. Konuk’a göre Mevlânâ burada mücâhedenin sürekliliğine vurgu
yapmaktadır. Hayatta oldukça nefsinin arzularına muhalefet etmek ge-
reker. Tavusun kanadı ile sembolize edilen meziyetlerin görünür olması
ise, nefsinin ucudan koruyabilecek kimsenin yapabileceği bir davranıştır.
Nefsinin ucudan koruyacak kuvveti olmayan kimse, kanadını yok kabul
etmelidir. Bunu da yapamayan kimse, halvette oturmalıdır.⁶³

Tâhirü'l-Mevlevî de mücâhededen bahsedebilmek için düşmanın bu-
lunması şartını ortaya koyar. Ona göre yasaklanan bir fiil varsa, o işe meyil
de bulunur. Meyil hissedilmeyen bir fiilde mücâhededen bahsedilemez.

61 Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/155-160, 181.

62 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/574-578. Kanadını yolana tavus hikâyesinin devamı için bk. Mevlânâ,
Mesnevî, 5/610-620, 641-671.

63 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/192-207; Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/159-162.

Bu mücâhidlik değil firârîliktir. Hakiki mücâhid nefsinde nehyedilen şeye meyil hissi bulunmasıyla beraber, nehyedilen şeylerden sakınan kimsedir. İnsanın tabiatında istirahatete rağbet vardır. Tâat ve ibadetin meşakkatine sabretmek gerekir. Nefsleri riyâzete, zelle ve günahlardan uzak tutmak lazımdır.⁶⁴

Hikâyedeki yol kesici üçüncü kuş kuzgundur:

“Ne bu sözün sonu vardır, ne de bu söz bitip tükenir. Ey Tanrı Halil’i, kuzgunu neden öldürdün?

Buyruğa uydun doğru. Fakat bu buyruğun hikmeti neydi?

Kara kuzgunun “gaak” diye bağırması, dünyada daima uzun bir ömür istemesindedir.

İblis gibi tek ve pak Tanrı’dan kıyamete kadar dünya hayatını ister. İblis de “Beni kıyamet gününe kadar yaşat” dedi.

Hoş ömür, yakınlık âleminden can beslemektir. Kuzgunun ömrü ise pislik yemek içindir.

Bana fazla ömür ver ki pislik yiyeyim, daima bana bunu ver ki benim yaradılışım kötüdür demektedir.

O ağzı kokan kuzgun, eğer pislik yemeseydi beni kuzgun huyundan kurtar diye yalvarırdı.”⁶⁵

Kuzgun, Şeytan gibi tül-i emeli istemektedir. Fakat Şeytan’ın uzun ömrü tevbesiz bir ömürdür. Böyle bir kimse zâhiren yaşasa da, hakikatte ölmüştür. Allah’tan gâfil olarak ömür süren kimseye âb-ı hayat da verilse, hayat suyu ona ateş gelir. Kuzgun tabiatlı olup, Allah’tan uzun ömür dilemek, aslanın karşısında tilkilik etmek gibidir. Bu kişi Allah’a karşı hilekârlık etmiş olur. Hakikatte sefillik etmek için ömür dilemiştir.⁶⁶

Yol kesen dördüncü kuş horozdur:

“Halil Aleyhisselam’ın horozu kesmesi, müridin içinde bulunan helak edici ve kötü sıfatlardan hangi sıfatın giderilmesine işarettir?

Horoz şehvete mensuptur, şehvetine pek tapar. O zehirli ve kötü şaraptan sarhoştur.

Melun İblis Tanrı’ya, avlanabilmek için bana kuvvetli bir tuzak lazım dedi.

Tanrı ona altın, gümüş ve at gösterdi, halkı bunlarla aldatabilirsin dedi. İblis zahiren bunu beğendi. Beğendi ama suratını ekşitti.

64 Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/168-171.

65 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/765-779.

66 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/265-269; Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/221-224.

Tanrı, o geberesiceye güzel madenlerden altın ve mücevheratı armağan etti.

Şeytan dedi ki: Ey güzel yardımcı daha artır.

Yağlı, ballı şeylerle ağır ve değerli şaraplar ve birçok ipek elbiseler verdi.

Şeytan dedi ki: Yarabbi, imdat et, bundan fazla isterim.

Tanrı erkeklerin aklını, sabrını alan kadın güzelliğini ona gösterince.

Ver ver, şimdilik muradıma kavuştum dedi.”⁶⁷

Horozun kesilmesindeki sebep, onun ferc şehvetine tutkun bir varlık olmasıyla açıklanır. Hz. Âdem ile Şeytan hikâyesine buradan bağlantı kurulur. Şeytan’ın Hakk’ın huzurundan kovulduktan sonra, Âdemoğlunu avlamak için bir tuzak istemesi bahsine geçer. Şeytan’ın Allah’tan tuzak talebi üzerine önüne altın, atlar, lezzetli yiyecekler, güzel giysiler, şarap ve çalgı konur. Şeytan her seferinde önerilen tuzağı etkili bulmaz. Ne zaman ki kendisine kadın güzelliği gösterilir, Âdemoğlunun sabrını alacak tuzağı bulduğunu söyler. Konuk’a göre, kadın güzelliğinde hem nefsin hem de ruhun hazları toplanmıştır. Ruhânî sıfatları gâlip olan kimse, kadında Hakk’ın cemâlinin pertevini görür. Nefsin isteklerine muhalefet edemeyen kimse için kadın güzelliği Şeytan’ın en etkili tuzağıdır.⁶⁸ Şehvet meyli kalbi sağır ve kör eder. Şehvet ateşinin arkasından koşan kimseler kendini insan-ı kâmil olmuş sanırlar. “Şehvet isteği, gönlü sağır ve kör yaptı. Nice ateşten sarhoş olmuşlar vardır ki ateş ararlar, kendilerini de mutlak nur sanırlar.”⁶⁹ Fakat bu şehvet ateşi İbrahim Peygamber’e erişmemiştir. Hz. Mevlânâ’nın deyimiyle kalplerin haramdan çekinmesi, şehvet ateşine su serpmektedir.⁷⁰

Mevlânâ ferc şehvetinin çok yemekten kaynaklandığını söyleyerek hikâyeyi tamamlar.⁷¹ “Şehvet çok yemeden olur, az ye.”⁷² “Yiyin, emri şehvet için bir tuzaktır.”⁷³

67 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/940-961.

68 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/319-327; Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 265-271.

69 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/1365-1366.

70 Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/863.

“... (şunu da bil ki) bu ateş, şehvet ateşidir, günahın suçun aslı ondadır. Şehvet ateşi, su ile sakin olmaz. Bu hususta İbrahim’in nurunu kendine usta yap. Bir ateşe odun attıkça o ateş nereden sönecek? Fakat odun atmazsan söner. Çünkü bu çekinme ateşe su serper. Yüzüne, kalplerin haramdan çekinmesinden kızzılık süren kişinin güzel yüzü, hiç ateşten kararır mı?” Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/3695-3707.

71 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/455-456.

72 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/1373

73 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/582.

2. Yol Kesici Dört Kuştan Kurtulmanın Yolları

Mevlânâ, Hz. İbrahim'in kesmesi istenen dört kuşun hikâyesini, Hz. Âdem'in varlık sahnesine çıkışı, yaratılışı ve sonrasında yaşanan gelişmeler ekseninde ele almıştır. Adeta Hz. İbrahim hikâyesi üzerinden, Hz. Âdem'in nesline bir hatırlatmada bulunmaktadır. Kesilecek kuşlar hikâyesi ve Hz. Âdem ile Şeytan arasında birkaç perdede anlatılan hikâyenin birbirini tamamlayan, birbirini açıklayan yönlerine değindik. Yol kesici kuşlarla anlatılan nefsin kötü huylarından riyâzet ve mücâhede prensiplerini uygulayarak, fakr ve fenâ yolunu seçerek kurtulmak mümkündür. Mevt-i ihtiyârîyi idrak edebilen kimse, kuşların dirilişine vâkıf olur. Riyâzet ve mücâhede aşamalarını geçen, varlığını yok sayan kimse ideal insan ülküsüne erişmiş kimsedir. Yol kesen dört kuşu öldürmüş sonra yeniden manevî bir dirilişle diriltmiştir. Dirilen kişi bu hikâyedeki tanımlamayla vaktin Halil'idir yani insan-ı kâmilidir.

2.1. Riyâzet ve Mücâhede

Nefsin kötülüğü emrettiği ve nefse muhalefet edilmesi gerektiği, sûfiler nazarında hemfikir olunan bir konudur. Hakk'ın emrine itaat etmek ve akl-ı selimin işaret ettiği hedef doğrultusunda hareket etmek için, kötülüklerin odağı olan nefse riyâzet ve mücâhede yoluyla mücadele etmek esastır.⁷⁴ Mücâhede, cehd kökünden türemiş bir kelimedir. Tasavvufî bir kavram olarak cihâd, nefs-i emmâreyi yenme gayreti mânasına gelmektedir.⁷⁵ Riyâzet, tabiatına bulaşan kirlerden ve temayüllerden nefsi arındırıp ahlâkını güzelleştirmektir.⁷⁶ Bu yolda nefsi tabî ve meşrû arzularından mahrum etmektir. Nefse câzip gelen ama nefsin zararına olan şeylerden uzak durmaya kendini alıştırmak, nefse güç gelen ama nefsin faydasına

74 Süleyman Uludağ, "Riyâzet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/143-144.

75 Ahmet Özel, "Cihad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/527-531.

76 Seyyid Şerif Cürcânî, *Ta'rifât (Tasavvuf İstılahları)*, çev. Abdülaziz Mecdi Tolun (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014), 95.

olan şeyleri uygulamaya çabalamaktır.⁷⁷ Sûfilere göre, günahlar tevbe ile giderilir; kötü huylar ise, riyâzetle giderilir.⁷⁸

Gazzâlî (ö. 505/1111)’ye göre, nefsin yeme-içme ve şehevî isteklerini, mal edinme, makam sahibi olma, tanınır olma gibi dünyevî arzularını kontrol altında tutabilmek amacıyla yeme-içme, uyuma, konuşma ihtiyaçlarını zarurî düzeyde gidermek, nefse tahammül etmesi gereken vazifeler buyurmak, nefsin hileleri karşısında farkındalığını korumak riyâzetin çerçevesini oluşturur. Bahsi geçen riyâzetin esasları müridi yol kesenlerden korur, kalbi nurlandırır.⁷⁹

Mevlânâ, yetişme çağından itibaren ömrünün sonuna kadar riyâzet ve mücâhedeyi artırmıştır. Geceleri uykusuz geçirmek, çok semâ etmek onun itiyadı olmuştur. Çünkü vücudun rahat ettiği ve midenin dolu olduğu zamanlarda uyku bastırmaktadır. Mevlânâ’nın hayatında riyâzet ve mücâhedenin yeri o kadar belirgindir ki, manevî sıkıntı doğurabilecek şeylere geçit vermez.⁸⁰

Mevlânâ insanın dışarıdaki düşmanla savaşmasını küçük muharebe, içindeki nefsi ile mücadele etmesini büyük muharebe olarak tanımlamıştır.⁸¹ Bütün mutasavvıflar gibi irşâdında mücâhede ve riyâzete yer vermektedir. Mevlânâ riyâzetle varlık perdesinden kurtulmanın mümkün olduğunu, bu şekilde gizli olan şeylerin apaçık hale geleceğini söylemektedir.⁸² Riyâzetle ilgili temrinatlara uzun süre devam etmek gerekir.⁸³ Ona göre beden ırmağını temizlemek ve arıtmak önemlidir. İrmakta insanın yüzü aksedip görünebilmesi için, bulanıklık ve çer çöp kalmamalıdır.⁸⁴

77 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012), “Riyâzet”, 293; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009), “Riyâzet”, 571.

78 Hücvîrî, *Hakikat Bilgisi Keşfu’l-Mahcûb*, çev. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 309.

79 Ebû Hamid Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Dîn*, çev. Ahmet Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974), 3/137-138, 140, 173-174; Uludağ, “Riyâzet”, 35/143; Âdem Ordu, *İhya-u Ulûmi’-d-Din’de Riyâzet ve Mücâhede* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 60-84.

80 Sipehsâlar, *Hazreti Mevlana ve Yakınları “Sipehsâlar Risalesi”*, 41-46.

81 Mevlânâ, *Mesnevî*, 1/1373-1374.

82 Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mecâlis-i Seb’a Yedi Meclis*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2010), 66.

83 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/2472-2479.

84 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/2806-2811.

Mevlânâ, hikâyedeki dört kuş için, yol kesen varlık ve aklın çarmıhı benzetmelerini yapmıştır. Yol kesici kuşlardan kurtulmanın yolu nefisle mücâhede etmektir. Kaz ile temsil edilen çok yeme huyunu, tavusla temsil edilen tekebbür ve gösteriş huyunu, kuzgun ile temsil edilen tûl-i emel huyunu, horozla temsil edilen ferc şehvetini izâle etmek için, nefse muhalefet etmek, riyâzet ve mücâhede idmanlarında nefsi terbiye etmek tavsiye edilmiştir.⁸⁵

İlk sûfîlerden Hâtîm el-Esam (ö. 237/851) ölümün dört türü olduğundan bahsetmektedir: Beyaz ölüm, siyah ölüm, yeşil ölüm, kırmızı ölüm. Ölümün dört çeşidi hikâyede geçen, kesilecek dört kuşu çağrıştırmaktadır. Dört türlü ölümden geçmeden rü'yet-i Hakk'a vâsıl olmanın mümkün olmadığını söylemektedir. Beyaz ölüm (açlık), siyah ölüm (halkın cefasına tahammül), yeşil ölüm (hırka giymek), kırmızı ölüm (hevâyaya karşı koymak) anlamındadır.⁸⁶ Kazdaki yeme hırsı beyaz ölümle, tavusun gösteriş merakı yeşil ölümle giderilecek ârizalardır. Sûfîler “*Sizden hiçbir kimse ölmeden Rabbini göremeyecektir.*”⁸⁷ hadis-i şerifinde belirtilen ölümün, nefsi bu dört ölüm merhalesinden geçirmek olduğunu kastederler. Ölmeden evvel ölmenin, nefsin arzularına muhalefet etmek olduğunu belirtirler. Sûfîler şehvetlerini her an riyâzet ve men' kılıcıyla öldürmektedirler.⁸⁸ Metafizik çerçevede gerçekleşen bu ölümlerin akabinde yaşanan her diriliş, yeni bir cihâdın habercisidir. Kalbi Allah'tan perdeleyen kötü huylar, ancak uzun mücâhedeler vasıtası ile kaldırılabilir.⁸⁹

Yol kesici kuşlardan tavus, fitneden kurtulmak amacıyla kanatlarını yolmaktadır. Avni Konuk ve Tâhirü'l-Mevlevî'ye göre Mevlânâ, bahsi geçen beyitlerde, tavusun temsil ettiği fitneden kurtulmanın yolunun riyâzet ve mücâhede olduğunu vurgulamıştır. Hakîmin tavusa yaptığı uyarı, “Kanadını yolma, onun sevgisini gönlünden sök, çıkar!”⁹⁰ nefse mücâhede ederken doğru yöntemi uygulamak anlamındadır. Mücâhede

85 Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, 9/28-32.

86 İsmail Rusûhî Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, haz. Sâfi Arpaguş (İstanbul: Vefa Yayınları, 2008), 245-249; Süleyman Uludağ, “Ölüm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/37.

87 Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1991), “Fiten”, 19 (No. 2930).

88 Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, 245-249.

89 Murat İsmailoğlu, İmam-ı Gazalî'de Nefsin Mertebeleri (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 40.

90 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/574.

meziyetlerden vazgeçmekle uygulanmaz. Kadın, mal, evlat gibi nefsin meyledeceği şeylerin muhabbetini gönülden atmak, mücâhede eden kimsenin yapması gereken şeydir. Bu bize mücâhede doğru yöntemi işaret eder. Bilinmelidir ki, mücâhededen bahsedebilmek için kendisine meyledilen bir şeyin bulunması şarttır. Yeme-içme, mal edinme şehvetleri gibi, imtihan konusu haller olmadan, ismet ve iffet gibi erdemlerden bahsedilemez. Asıl mücâhede, nefste şehvete meyil bulunmasıyla beraber, nehyedilen şeylerden sakınmaktır. Bununla birlikte, insanın tabiatında istirahatete rağbetin olduğu unutulmamalıdır. Tâat ve ibadetin meşakkatine sabretmek, nefsi riyâzetle günahlardan uzak tutmak lazımdır. Ayrıca kanatlar/yaratılıştaki meziyetler sayesinde, ebedî rahatlık yolunda mesafeler aşılacaktır. Kâmil kimseye zararlı oklar isabet ederse, kanatlar ona siper olacaktır.⁹¹

Mevlânâ hikâyede mücâhedenin sürekliliği üzerinde durmakta, nefsin arzularına hayat boyu muhalefet etmek gerektiğini beyan etmektedir. Tavus kanadını neden kopardığını açıklarken şöyle söyler:

“Kuvvetim kudretim yok, iyiliğe de meyledemiyorum. Bunu gördüm, düşmanımı da gördüm, derhal silahımı kırdım.

Bu sûretle de onun bana üstün olmamasına, hançerimin kendime vebal olmamasına gayret etmiş oldum.

Damarım oynadıkça kaçıyorum, çünkü adamın kendisinden kaçması kolaydır. Başkasından kaçan, ondan kurtulunca karar eder.”⁹²

Beyitlere göre tavus, nefsin ruhuna düşman görmüş, silah mesabesinde olan meziyetlerini gizlemek sûretiyle nefsinin hevâsını kırmıştır. Dünya hayatı devam ettiği sürece ruhunun düşmanı olan nefsinden kaçmaya devam edecektir. İnsanın kendinden kaçması, arzularına devamlı muhalefet etmesi, mücâhedeyle devam etmesi kolay bir şey değildir. Çünkü nefis nereye gitse onunla birlikte dir.⁹³

Mevlânâ'ya göre dört kuşla sembolize edilen kötü huylar ancak riyâzet yoluyla giderilir. Kaz ile temsil edilen yeme şehvetinin çaresi, riyâzetin esaslarından biri olan az yemektir. Diğer sûfiler gibi Mevlânâ da çok

91 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/207-211; Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/168-171.

92 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/666-669.

93 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/237.

yemenin, ferc şehvetini güçlendirdiğini söylemektedir.⁹⁴ Hakim Tirmizî (ö. 320/932), yeme şehvetinin diğer şehvetleri harekete geçiren bir etkiye sahip olduğunu ifade eder. Nefs terbiyesi hakkında eserleri bulunan Hakim Tirmizî insan vücudunda lezzet almak mârifetiyle yaratılmış yedi organdan (eller, bacak, göz, kulak, dil, burun, mide) bahseder. Midenin şehvetlerin bulunduğu yer olarak merkezî bir konumda yaratıldığını açıklamıştır. Midenin terbiye edilmesi ile diğer organlara daha kolay sınır koyulabilir. Sûfîlere göre az yemek, en önemli riyâzet usûllerinden birisidir ve diğer nefis terbiye yöntemlerini de etkilemektedir.⁹⁵ Az yemek sâlikin ruh dünyası üzerinde etkileri olan bir yöntemdir. Nefs aç bırakıldığında, Şeytan damarlarda dolaşarak sâlike etki etme gücünden mahrum kalır. Kuşeyrî (ö. 465/1072) ve Gazzâlî, açlığın kalbin kanını azaltarak kalbi nurlandırdığını, incelttiğini söylemektedirler. Kalbin incelmeye ile mürid, mükâşefe ilmine ulaşır. Sûfîler fazla yemenin zararları ve az yemenin faydaları ile ilgili prensipler geliştirmişlerdir.⁹⁶

Çok yeme isteği, riyâset ve tekebbür, tûl-i emel, şehevî arzular birbiri ile bağlantılı, birbirini tetikleyen hırslar olarak görünmektedir. Mevlânâ uzun yaşam isteğini temsil etmesi sebebiyle kuzgunun kesilmesi bahsini, Hz. Âdem'in yasak meyveyi yeme hikâyesi ile güçlendirerek anlatır. Hz. Âdem'in cennetten indirilmesine sebep olan yasak meyveyi yeme sebebi uzun yaşama isteği iken, bu fiili işleme yolu yeme hırsı ve ferc şehveti olmaktadır. Bu da riyâzetteki az yeme prensibinin ne kadar önemli ve kötülüğü önleyici olduğunu göstermektedir.⁹⁷

Bedenlerin dirilmesi hakkında nâzil olan âyete atıf yapılarak anlatılan yol kesici dört kuş hikâyesi, mânevî diriliş mânasında yorumlanmıştır. Kesilecek her bir kuşun dirilişi, tüm varlığından fânî olana kadar riyâzet ve mücâhede örsüyle nefsi dövmekle yani irâdî ölümlle ölmekle gerçekleşir. Sâlik, insan-ı kâmil olma ya da insan-ı kâmil idealine yaklaşma amacıyla bu aşamaları takip etmelidir.

94 “Şehvet çok yemeden olur, az ye.” Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/1373. “Yiyin, emri şehvet için bir tuzaktır.” Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/582.

95 Hakim Tirmizî, *Riyâzetü'n-Nefs Metafizik Mutluluk*, çev. Hacı Bayram Başer (İstanbul: Hayy kitap, 2013), 27.

96 Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*, haz. Süleyman Uludağ (İstanbul: Dergâh yay., 2016), 230-232; el-Gazzâlî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, 3/173-174.

97 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/186; Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/221-224.

2.2. Fakr ve Fenâ

Tasavvuf yolunda ilerleyen sâlik, riyâzet ve mücâhede yaparak nefsi- ni terbiye eder. Riyâzet ve mücâhede süreci esnasında kendi varlığından geçme süreci fakr, bu sürecin sonunda varılan merhale fenâ olarak adlan- dırılır. Sâlik bu merhalede, kendindeki kötü vasıfları yok eder.⁹⁸

Fakr sözlükte yoksulluk, ihtiyaç sahibi olma mânalarına gelmektedir. Bütün insanlar manevî anlamda fakirdir ve Allah'a muhtaçtır; yalnızca Allah ganîdir, zengindir. Tasavvufta fakr, varlıktan kurtulup, Allah'da fânî olmayı ifade eder. Sûfilere fakîr veya fukarâ da denir. Hiçbir maddî varlığın sahibi olmamak, zahîrî fakrdır. Kulun Mevlâsı karşısında hiçbir şeye mâlik bulunmadığını idrak etmesine bâtınî fakr denir. Kul kendi varlığının hakiki malikinin Allah olduğu bilincine vardığı zaman, fenâ mertebesine erer. Fakrın hakikati, kulun yalnızca Allah'a muhtaç olma- sıdır. Manevî ihtiyaçlılık durumuna fakr denir. Sâlikin bir kabule dayalı olan mevhum varlığından ayrılması, zâtını, fiil ve sıfatlarını Hakk'ta fânî kılmasıdır.⁹⁹ Bir diğer deyişle fakr, kişinin Allah'a olan aşkının fazlalığı nedeniyle kendi nefsinden fânî olması, Hakk'la bâkî olmasıdır.¹⁰⁰

Fakr, Mevlânâ için, sûfinin en yüce gayesi olan fenâyâ ulaştıran yol- dur.¹⁰¹ Hz. Mevlânâ'nın fakr anlayışının mihverini, beyitlerde işaret edilen "Yokluk benim iftihârımdır."¹⁰² hadisi şekillendirmektedir.

"Yokluk benim iftihârımdır" sözü, onun için yüce bir söz oldu, ta- mahkârlardan gani Tanrı'ya kaçmama yol açtı. Mamurelerde oturan- ların hırsından kurtulmak için defineleri, yıkık yerlere gömerler."¹⁰³

"Bir adam yokluğa (fakr) erişir, kendisine yokluğu zînet edinirse, o kişinin Hz. Peygamber gibi gölgesi olmaz."¹⁰⁴

98 Mustafa Kara, "Fenâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/333-335.

99 Süleyman Uludağ, "Fakr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/132-134; Cebecioğlu, "Fakr", 204-205; Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ*, 369-371.

100 Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, (İstanbul: İFAV Yayınları, 1989), 2/80.

101 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/672-673; Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/ 238-238.

102 İsmâil b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988), 2/87.

103 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/715-716.

104 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/674.

Mevlânâ burada zaruret mânasına gelen fakrı değil, manevî fakrı kas-tetmiştir. Manevî fakr kendisinin hiçbir şey olmadığını, mevcudiyetinin Allah'a ait olduğunu bilmek mânasına gelmektedir.¹⁰⁵

Hikâyede kazın hırsı ile tavusun hırsı kıyaslanırken, riyâsetin zararları anlatılmakta ve bu marazın çarelerinden bahsedilmektedir. Tavus ile sembolize edilen kibir, gurur, ucb, makamla övünme, riyâset, gösteriş huylarını izâle etmenin çaresi, fakr yolunu tutmaktır. Nefse kıymetsizlik hissini telkin etmek, hiç olmaktır. Hikâyede fakr hakkında şu ifadeler kullanılır:

“Hiç ol da, onun dışından kurtul. O katı yürekliden merhameti az um!
Hiç oldun mu o katı yürekliden korkma. Her sabah mutlak yok-luktan ders al.”¹⁰⁶

“Gündüzün güneşte yok olan yıldızlar gibi, Allah varlığında yok olup kendisinden geçenler, hüner ve sanatlarıyla şerlerinden emin olmuşlardır. Yok olana tehlike olamaz.”¹⁰⁷

Her sabah fakr-ı mutlak dersini almak, zât, sıfat ve ef'âlde hiçbir şeyi kendi mülkünden bilmemek bu yolun gereklerindedir. Evham sahibi olan gafiller, olanı biteni kendi nefslerine izafe ederler. Riyâset sahiplerinin çoğu kendini büyük görmektedir. Azamet ve kibir, ulûhiyyete has sıfatlardandır. Allah'ın kibir ve azamet sıfatlarını giymek, o kimseye yüküdür. Kul olanın kuşanması gereken âcizlik ve meskenet kemeridir.¹⁰⁸

Tâhirü'l-Mevlevî tavusun kanatlarını koparma bahsinde, kanatların sebep olduğu riyâset ve kibir tehlikesinden, mevt-i ihtiyârî ile korunabileceğini söylemektedir. “Diriden ölüyü çıkarınca, diri nefis ölüm tarafına yönelir, ölüm tarafına dönüp dolaşır.”¹⁰⁹ beytini şerh ederken; Rûm sûresinin 19. ve Âl-i İmrân sûresinin 27. âyetlerini delil göstererek, ölü olan nefsten diri bir ruh çıkacağını ifade eder. Mevt-i ihtiyârî ile ölen nefsin, diri ve kâmil bir ruh ile yeniden dirileceğini söylemektedir.¹¹⁰ Tasavvufta

105 Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 6/183.

106 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/531.

107 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/671.

108 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/189-191; Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/153-155.

109 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/550. Şems-i Tebrizî (öl. 645/1247 [?]) *Makâlât* isimli eserinde; Bakara sûresinin 260. âyetindeki dirilmeyi “*Nefslerinizi öldürünüz!*” âyetiyle ilişkilendirir. Nefsin ölümünü, nefsin kötü taraflarının tezkiye edilmesi olarak değerlendirmektedir. bk. Şemseddin-i Tebrizî, *Makâlât*, çev. Mehmet Nuri Gençosmanoğlu (İstanbul: Ataç Yayınları, 2006), 62.

110 Tâhirü'l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/159.

belirtilen “Ölmeden önce ölünüz!”¹¹¹ “Hayat ancak ölümdedir.”¹¹² sözleri mevt-i ihtiyârî (irâdî ölüm) mânasında söylenmiştir.¹¹³ Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), “Tasavvuf, Hakk’ın seni öldürmesi ve kendisiyle yaşatmasına denir.” sözüyle irâdî ölümü anlatmaktadır.¹¹⁴

“Mamurelerde oturanların hırsından kurtulmak için defineleri, yıkık yerlere gömerler. Kanadını yolmayı bilmiyorsa yürü, halvete gir de bütün kanatlarını şuna buna harcatma.”¹¹⁵

Beyitte tavusun kanadı ile sembolize edilen şeyin, meziyetlerin görünmesi olduğunu belirtmiştik. Fakr ehli, meziyetlerini gaflet ehlinin tasalluttundan emin olmak için saklarlar. Nefsini ucbdan koruyabilen kimsenin hünerlerini gizlemesine gerek yoktur. Fakat sâlik dünyanın cazibesine karşı nefsinin ölmüş kabul edemiyorsa, toplumun fitnesine kapılmamak için halvette kalmalıdır. Nefsini ucbdan koruyacak kuvveti olmayan kimse, kanadını yok kabul etmelidir. Mevlânâ bunu yapamayan kimsenin, halvette oturmasını söyler. Hikâyenin akışına göre, tavusun fitnesinden kurtulmanın yolunun riyâzet temrinatları olduğu ortaya çıkmaktadır.¹¹⁶

2.3. İnsan-ı Kâmil

Yukarıda anlatılan bütün süreç ve gayretlerin bir maksadı vardır. O da insan-ı kâmil vafına nail olmaktır. İnsan-ı kâmil anlayışı, tasavvuf düşüncesinin temel unsurlarından biridir. İnsan ahsen-i takvim üzere yaratılmış,¹¹⁷ yeryüzünün halifesi¹¹⁸ ve ilâhi ilmin muhatabı¹¹⁹ kılınmıştır. Bu yönüyle diğer varlıklardan farklı olarak, kendisinde kemâl sıfatları hâsil olmuştur. İnsân-ı kâmil Allah’ın bu âlemdeki halifesi olması hasebiyle, O’nun tüm esma ve sıfatlarının mazharıdır. Varlığın mertebelerini tamamıyla bünyesinde toplamasıyla Allah’ın zât ve sıfatlarının aynası gibidir. İnsân-ı

111 Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 2/291.

112 Ankaravî, *Minhâcî’l-Fukarâ*, 245.

113 Ankaravî, *Minhâcî’l-Fukarâ*, 241-253.

114 Uludağ, “Ölüm”, 34/37-38; Ferîdüddin Attâr, *Tezkiretü’l-Evliyâ*, haz. Süleyman Uludağ (Bursa: İlim ve Kültür yayınları, 1984), 476.

115 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/715-716.

116 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/236-237, 251; Tâhirü’l-Mevlevî, *Mesnevî Şerhi*, 5/193, 206, 117 et-Tîn 95/4.

118 el-Bakara 2/30.

119 el-Kehf 18/65.

kâmil için akl-ı küll, akl-ı evvel, nokta-i küll, nokta-i vahdet, sırr-ı ilâhî gibi isimler kullanılmaktadır. Mürşid olarak bilinen kişi insan-ı kâmildir. Kişi riyâzet ve mücâhede ile hakikat yolunda bulunarak, insan-ı kâmilin rehberliğinde kendinin ve yaratılış amacının bilincinde olarak kemâl sıfatlarını ortaya çıkarabilir.¹²⁰

Sûfîlere göre insan-ı kâmil, kemâlinin son aşamasındaki insanî nefstir. Tasavvufta mahlûkatın en şerefli addedilen ve kemâle ermeyi amaçlayan kimse, bütün nefis mertebelerini aşarak insan-ı kâmil olabilme idealiyle yaşar. Bu sebeple sûfîler bireysel anlamda insan-ı kâmil olma ülküsünü benimsemişlerdir. Mevlânâ eserlerinde ilim-irfan, îsar, cömertlik, merhamet, sevgi, sadakat ve hoşgörü gibi bütün ahlâkî güzelliklerin timsali kabul ettiği insan-ı kâmil mefhûmuna vurgu yapar. *Mesnevî*'de insan-ı kâmilin insanların kalplerindeki marazları bir hekim gibi tedavi ettiğini söyler.¹²¹ Ona göre insan-ı kâmil, bazen damlada gizlenmiş denizdir, bazen zerredeki güneştir. Bütüncül bir bakış açısıyla insan-ı kâmil, âlemin aynadaki aksidir.¹²² *Mesnevî*'nin ilk beyitlerinde “ney” metaforuyla kasettiği de insan-ı kâmildir. Ney, içinin kötü vasıflarını riyâzet terbiyesiyle boşaltmış, varlığını Hakk'ın varlığında eritmiş kâmil insandır.¹²³

Yol kesici kuşlar hikâyesinde, bahsedilen dört kuşun fitnessinden kurtulan kişi insan-ı kâmilden başkası değildir.

“Çünkü bu ten dört huyun durağıdır, o huyların adları, dört fitneci kuştur.

Halkın ebedî olarak diriliğini istersen bu dört şom ve kötü kuşun başlarını kes.

Sonra da onları bir başka çeşit dirilt de artık onlardan bir zarar gelmesin.”¹²⁴

Hikâyede bahsedilen çok yeme, tûl-i emel, kibir, şehvet gibi hırslarını riyâzet yoluyla öldüren, mevhum varlığını terk eden, kötü huylarını manevî bir dirilişle iyiye inkılab ettiren kimse insan-ı kâmil mertebesine

120 Mehmet S. Aydın, “İnsan-ı Kâmil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/330-331; Uludağ, “İnsan-ı Kâmil”, 188.

121 Mevlânâ, *Mesnevî*, 3/2700-2705; Mehmet Necmettin Bardakçı, “Mevlana'ya Gore İnsanın Mahiyeti ve Kamil İnsan Olma”, *Erdem* 50 (2008), 5-6.

122 Mevlânâ, *Mesnevî*, 2/1395.

123 İsmail Rusûhî Ankaravî, *Mesnevî'nin Sırrı Dibâce ve İlk On Sekiz Beyit Şerhi*, haz. Semih Ceyhan ve Mustafa Topatan (İstanbul: Hayy Kitap, 2008), 255-258.

124 Mevlânâ, *Mesnevî*, 5/37-39.

varır. İnsan-ı kâmil kendisine tabi olan halka rehberlik yaparak, onların da nefslerindeki kötü huylardan kurtulmalarına vesile olmaktadır.¹²⁵

Hikâyenin başında Mevlânâ tarafından aklın güneşi ve vaktin Halîl'i olarak nitelendirilen kişi, akl-ı külle vâsıl olan, her asırdaki insan-ı kâmil-i ifade eder. Bu hitap özelde Hüsâmeddin Çelebi'ye yapılmıştır. İnsan-ı kâmil, kesilecek dört kuşla sembolleştirilen nefsin kötü vasıflarından kurtulmuş kimsedir. Bu kötü vasıflar Hakk'a giden yolda, sâlikin ruhuna ayak bağıdır. İnsan-ı kâmil esmânın cem'ine mazhardır, nâkıs insanlarsa esmânın tefrîkine mazhardır. Nâkıs insanların ayakları esmânın tefrîki ile bağlıdır. Bu isimler adeta onların ayakları olur; varlık âleminde bu şekilde yürürler. İnsan-ı kâmil, nâkıs insanlarda görülen esmânın niteliğini taşır, ondan bu esmânın hâli de zuhûr eder. İnsan-ı kâmil, seyrü sülûk esnasında nâkıs insanların ayaklarını diğer esmâ tarafına açar. Hatta istidâdi olanları cem'iyet-i esmâ makamına ulaştırır. İnsan-ı kâmil, süvari kumandan gibi insanları idare eder. İnsan-ı kâmil Allah'ın halifesi olarak, sâliklerin kalplerinde yuva yapmış dört kuşun başını keser, onları mârifet-i ilâhiyyeye ulaştırarak yeniden diriltir.¹²⁶

Sonuç

İnsanoğlu tarih boyunca hakikati kurgu yoluyla ve hikâyeleştirerek anlatma yöntemini benimsemiştir. Mevlânâ hikâye anlatımını bir irşâd metodu olarak kullanmıştır, özellikle *Mesnevî*'de birçok hikâyeye yer vermiştir. Hikâyelerin kurgusunda sadece tasavvufî bilgiye sahip olanların anlayabileceği semboller kullanmıştır.

Mesnevî'deki “Yol Kesici Dört Kuş” hikâyesi Bakara sûresinin 260. âyeti esas alınarak anlatılmıştır. Mevlânâ, bedenlerin dirilişi hakkındaki bu âyeti, ruhların manevî olarak dirilmesi mânâsında yorumlamıştır. Âyette belirtilen kuşların kaz, tavus, kuzgun ve horoz olduklarını söylemektedir. Mevlânâ irfanında bu kuşlar insan benliğindeki dört kötü huya benzetilmiştir. Kaz hırsı, tavus gösteriş, kibir ve baş olma sevdasını, kuzgun tûl-i emeli, horoz şehveti temsil etmektedir. Kuşlarla temsil edilen kötü vasıflar, aklın çarmıhdırlar. Bu vasıflara sahip kişi aklını kullanamamaktadır. Mevlânâ dört kuşu temsil eden kötü huyları terk etmenin, insanın

125 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/31.

126 Konuk, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, 9/28-31.

ruhunun kurtuluşuna vesile olacağı tespitini yapmıştır. Bir yandan dört kuş hikâyesini anlatırken, konu bağlamında Hz. Âdem kıssasını hikâyenin akışına dâhil etmiş ve yol kesen dört kuş hikâyesini Hz. Âdem kıssası ile değerlendirerek, hikâyenin ifade ettiği tasavvufi derinliği tam mânasıyla ortaya koymuştur.

Hikâyeye göre, ruhun kurtuluşu için yeme, böbürlenme, uzun yaşam isteği, şehvet gibi bedenın dört eğiliminin terbiye edilmesi gerekmektedir. Nefsindeki dört kötü huyu öldüren, riyâzet ve mücâhede, fakru fenâ aşamalarını geçen kimse insan-ı kâmil mertebesine ulaşır. Bu bağlamda Mevlânâ nefsin kötü karakterinden kurtulmak için izlenmesi gereken yöntemi göstermiş, nihâî gayenin sâlikin benlikten sıyrılması olduğunu kastetmiştir.

Çıkar Çatışması	Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Conflict of Interest	The authors declared that there is no conflict of interest.
Finansal Destek	Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir.
Grant Support	He authors declared that this study has received no financial support.
Çalışmanın Tasarlanması/Design of Study	SK (%60), NY (%40)
Veri Toplanması/Data Acquisition	SK (%50), NY (%50)
Veri Analizi/Data Analysis	SK (%60), NY (%40)
Makalenin Yazımı/Writing up	SK (%50), NY (%50)
Makale Gönderimi ve Revizyonu / Submission and Revision	SK (%50), NY (%50)

Kaynakça

- Aclûnî, İsmâil b. Muhammed. *Keşfü'l-Hafâ*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Âlûsî, Şihâbu'd-din es-Seyyid Mahmud. *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1405/1985.
- Ankaravî, İsmail Rusûhî. *Mesnevî'nin Sırrı Dibâce ve İlk On Sekiz Beyit Şerhi*. Haz. Semih Ceyhan ve Mustafa Topatan. İstanbul: Hayy Kitap, 2008.
- Ankaravî, İsmail Rusûhî. *Minhâcû'l-Fukarâ*, Haz. Sâfi Arpaguş. İstanbul: Vefa Yayınları, 2008.
- Arpaguş, Sâfi. *Mevlânâ ve İslâm*. İstanbul: Vefa yayınları, 2007.
- Attâr, Feridüddin. *Tezkiretü'l-Evliyâ*. Haz. Süleyman Uludağ. Bursa: İlim ve Kültür yayınları, 1984.
- Aydın, Mehmet S. “İnsân-ı Kâmil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 331-330/22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bardakçı, Mehmet Necmettin. “Mevlânâ'ya Göre İnsanın Mahiyeti ve Kamil İnsan Olma”. *Erdem* 50 (2008), 1-14.
- Beydâvî, Muhammed. *Bezzâvî Tefsiri*. Çev. Abdülvehhab Öztürk. İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahih*. Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Bursevî, İsmail Hakki. *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- Cebecioglu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ağaç Yayınları, 2009), “Fakr”, 205-204.
- Cürcânî, Seyyid Şerif. *Ta'rîfât (Tasavvuf Istılahları)*. Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2014.
- Durak, Nejdî. “Mesnevî'de Metaforik Anlatımlarda Kullanılan Hayvan Motifleri ve Felsefi Değerlendirmesi”. *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyum Bildirileri*. 155-165. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 2006.
- Erginli, Zafer. “Hayatı Sembollere Yükleme: Bir Mesnevî Hikâyesinin Anlaşılma Biçimleri Üzerine”. *Milel ve Nihal*, 6/1 (2009), 221-243.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*. Çev. Ahmet Serdaroglu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974.
- Gül, Halim. “Mevlânâ'nın Mesnevî'de Bir Âyete Getirdiği İşâri Yorum (Bakara 260. Âyet)”. *Uluslararası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildirileri-I*. Ed. Abdurrahman Elmalı vd. 1/379-389. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 2007.
- Güllüce, Hüseyin. “Mesnevî'de Temsîlî Anlatım ve Hikâye ve Temsillerle Kurân Âyetlerinin Açıklanması”. *Erdem* 50 (2008), 129-160.
- Güllüce, Hüseyin. *Kur'ân Tefsîri Açısından Mesnevî*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 1999.
- Gürer, Dilaver. “Mesnevî'de Hz. İbrâhîm ile İlgili Kissaların Tasavvufî Yorumu”. *Uluslararası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu Bildirileri I*. 1/309-316. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, 2007.
- Hâzîn, Ali b. Muhammed. *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzil*. İstanbul: Matbaatu'l-Âmire, 1317.
- Hücvîrî. *Hakikat Bilgisi Keşfü'l-Mahcûb*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh yay., 1996.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail. *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1992.
- İsmailoğlu, Murat. İmam-ı Gazalî'de Nefsin Mertebeleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

- Kara, Mustafa. "Fenâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/333-335. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Kara, Mustafa. "İstlâhâtü's-Süfiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/209-212. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Konuk, Ahmed Avni. *Fusûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. Haz. Mustafa Tahrallı-Selçuk Eraydın. İstanbul: İFAV Yayınları, 1989.
- Konuk, Ahmed Avni. *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*. Haz. Mehmet Demirci vd. İstanbul: Kitabevi, 2008.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. Haz. Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Letâifu'l-İşârât*. Thk. İbrahim Bisyûni. Kahire: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1390/1971.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. Haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh yay., 2016.
- Mâverîdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed. *Tefsîru'l-Maverdî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- Mecmau't-Tefâsîr*. İstanbul: el-Matbaatu'l-Âmire, 1317.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Fîhi Mâ Fih*. Çev. Avni Konuk. İstanbul: İz yayıncılık, 2004.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. *Mecâlis-i Seb'a Yedi Meclis*. Çev. Abdülbâki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2010.
- Mevlânâ, Celâleddîn-i Rûmî. *Mesnevî*. Çev. Veled İzbudak. Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2006.
- Müslim b. el-Haccâc, Ebu'l-Hüseyn. *Sahîhu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1991.
- Nesterova, Svitlana. *Mevlânâ'nın "Mesnevî" İsimli Eserinde Metaforik Anlatımın Metafizik Boyutu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Ordu, Âdem. İhya-u Ulûmî'd-Din'de Riyazet ve Mücadele. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Özel, Ahmet. "Cihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 531-527/7. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Özköse, Kadir. "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevisi'nde Konuları Ele Alış Biçimi ve Üslubu". *I.Uluslararası Mevlânâ Düşüncesinde Beşerî Münasebetler Sempozyumu*. ed. Hüsamettin Erdem vd. 59-69. Konya: KTO Karatay Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Râzî, Fahrü'd-dîn. *et-Tefsîru'l-Kebîr ev-Mefâtihu'l-Ğayb*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.
- Sipehsâlar, Feridun b. Ahmed. *Mevlânâ ve Yakınları "Sipehsâlar Risâlesi"*. Çev. Ahmed Avni. İstanbul, Elest Yayınları: 2007.
- Şemseddin-i Tebrizî. *Makâlât*. Çev. Mehmet Nuri Gençosmanoğlu. İstanbul: Ataç Yayınları, 2006.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir. *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kurân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- Tâhirü'l-Mevlevî. *Mesnevî Şerhi*. İstanbul: Şamil yayınevi, ts.
- Tirmizî, Hakim. *Riyâzetü'n-Nefs Metafizik Mutluluk*. Çev. Hacı Bayram Başer. İstanbul: Hayy kitap, 2013.

- Uludağ, Süleyman. "Fakr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 134-132/12. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Uludağ, Süleyman. "Ölüm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38-37/34. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Uludağ, Süleyman. "Riyâzet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/143-144. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kbalcı Yayınları, 2012. 188.
- Yazıcı, Hüseyin. "Hikâye". 17/479-485. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*. Beyrut: Dâru'l-Mârife, ts.

